

Rok 2021 Rokiem

Konstytucji 3 Maja

**Ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej
Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach**

Rok 2021 Rokiem *Konstytucji 3 Maja*

281

Konstytucja 3 Maja 1791 r. 1891

Trzeci Maj · Ogłoszenie Konstytucji 3 Maja

Plótno, 274 × 446. Sygn. z prawej u dołu: *Jan Matejko rP*
1891.

Zamek Królewski w Warszawie, nr inw. ZKW 1105

Dar artysty dla Wydziału Krajowego we Lwowie (w kwietniu 1892) z życzeniem, aby po odzyskaniu niepodległości obraz znalazł się w Sali Sejmowej Zamku Królewskiego w Warszawie.

MATEJKO

Obrazy olejne · Katalog

pod redakcją i ze wstępem
Kajetyny Stoczyńskiej

Rok 2021 Rokiem

Konstytucji 3 Maja

282

Konstytucja 3 Maja 1891

Szkic do poprzedniego obrazu. Deska, 52 × 72. Napis na odwrocie: *w stoletnią rocznicę Konstytucji 3 Maja – | w Krakowie 2/5 1891 rp. Jan Matejko.*

Muzeum Narodowe w Warszawie, nr inw. MP 4358 MNW (d. 3380/Tc/73).

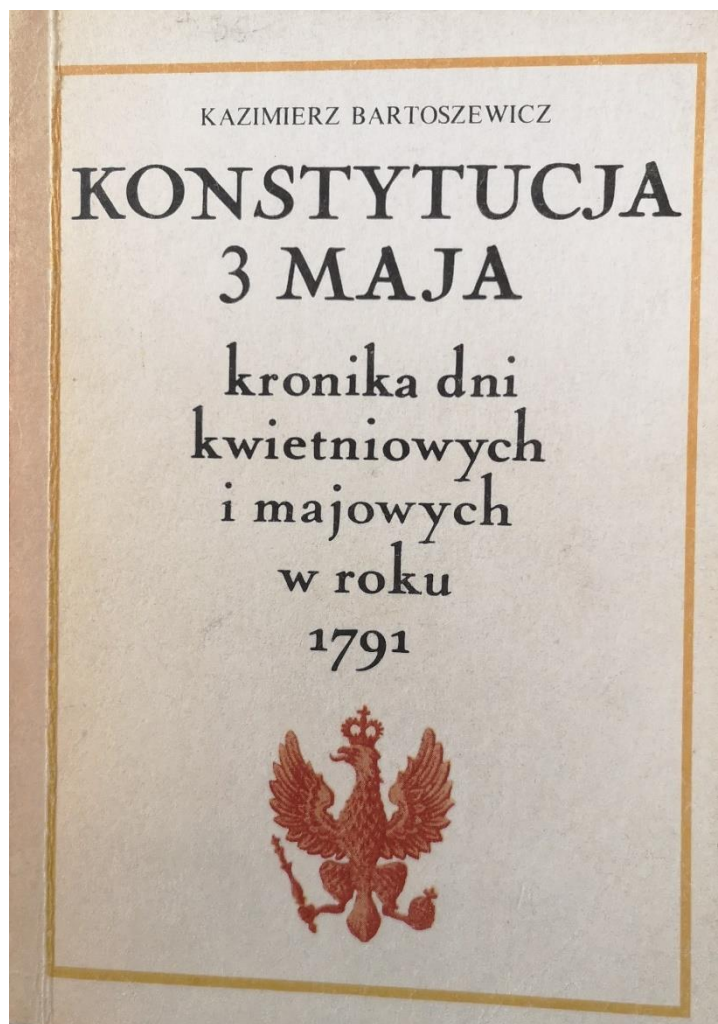
Był w zbiorach malarza Jana Olszewskiego, następnie w posiadaniu Janusza Uniechowskiego, później Kazimierza Baudy w Warszawie. W 1942 zakupiony w Salonie Sztuki „Skarbiec” w Warszawie przez Władysława Brzozowskiego, należał następnie

MATEJKO

Obrazy olejne - Katalog

pod redakcją i ze wstępem
Krzysztof Styczyński

Rok 2021 Rokiem *Konstytucji 3 Maja*

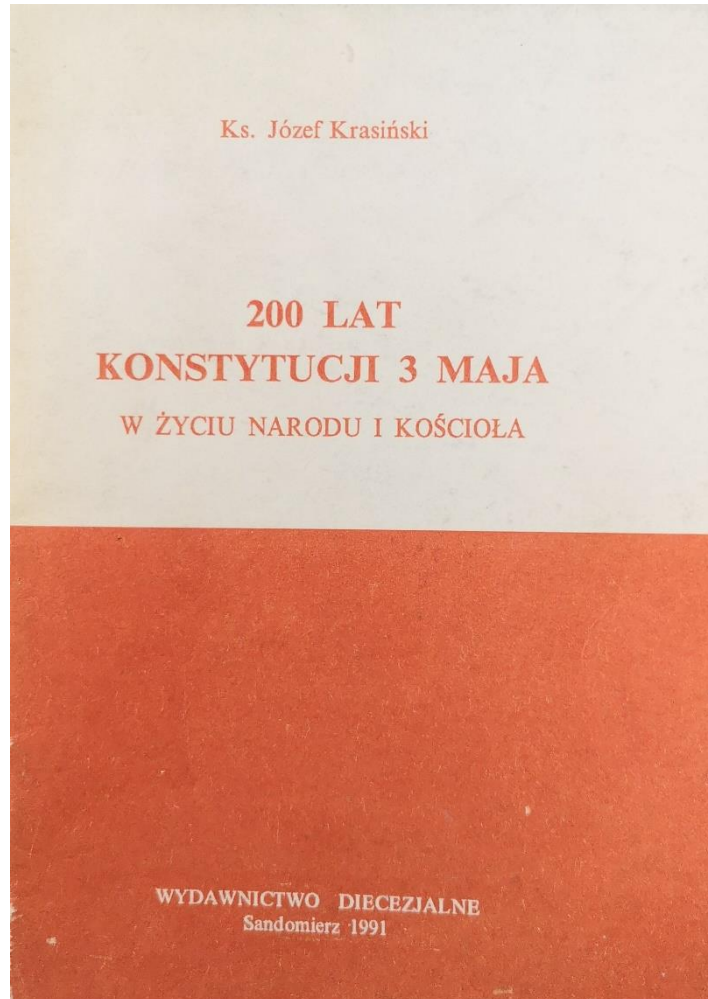
ROZDZIAŁ I.

PRZED 3 MAJA

Od dnia 5-go do 18-go kwietnia zajmował się Sejm głównie uchwaleniem prawa dla miast królewskich. Projekt przygotował Joachim Chreptowicz, podkanclerzy litewski. Dyskusja nad projektem przeciągała się w nieskończoność. Szczególnie silnie atakowano propozycję dopuszczenia reprezentantów miast do głosu decydującego na Sejmie. Propozycja ta wywołała ogromny opór ze strony przeciwników reform. Przez opozycję do tego punktu projektu doszli do sprzeciwiania się całej ustawie.

Szczególnie w dniu 14 kwietnia rozgadano się na dobre. Po wymownym umotywowaniu „pryncypalnych artykułów” przez Chreptowicza rozpoczęła się ognista walka na słowa. Kiedy król spostrzegł, że przemówienia przeciwników są coraz żwawsze i liczniejsze, sam podniósł głos w tej sprawie, przemawiając za mieszczanami. Potem zaczął mówić Jan Suchorzewski, poseł kaliski, przeciw projektowi, a ponieważ miał głos donośny i łatwo się

Rok 2021 Rokiem *Konstytucji 3 Maja*

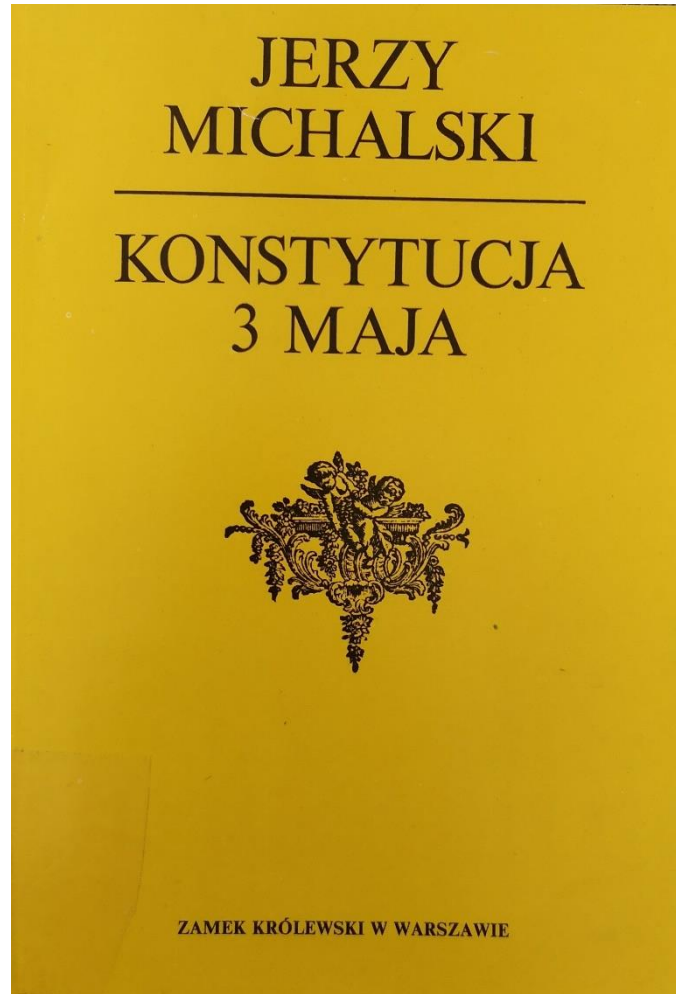

Komunikat z 240 Konferencji Episkopatu Polski donosił, iż Ojciec Święty Jan Paweł II przyjął zaproszenie na przyjazd do Polski w dwóchsetną rocznicę uchwalenia Konstytucji 3 Maja. Celem niniejszego rozważania jest przypomnienie kontekstu historycznego i wagi tego dokumentu sprzed dwustu lat, ukazanie związku tego aktu z życiem narodu i Kościoła w Polsce.

1. Przed Sejmem Czteroletnim

W połowie XVIII wieku Polska nie była tak rozległa jak w początkach wieku XVII, ale liczyła jeszcze ponad 700 tys. km² i stanowiła pod względem terytorialnym drugi po Rosji kraj w Europie. Po pierwszym rozbiorze w r. 1772 została uszczuplona prawie o jedną trzecią obszaru, ale nadal zajmowała terytorium ok. 530 tys. km² — równe Francji. Pod względem społeczno-politycznym i ustrojowym było to jednak państwo chore. Trzydziestoletnie panowanie Augusta III było okresem, w którym upadek Rzeczypospolitej pogłębiał się coraz bardziej, rosła potęga państw ościennych; spośród sejmów po r. 1717 tylko pięć zakończyło się podjęciem uchwał, inne były zrywane przez „liberum veto” lub rozchodziły się bez uchwalenia jakichkolwiek praw. W świadomości magnacko-szlacheckiego ogółu panowała teoria, że właś-

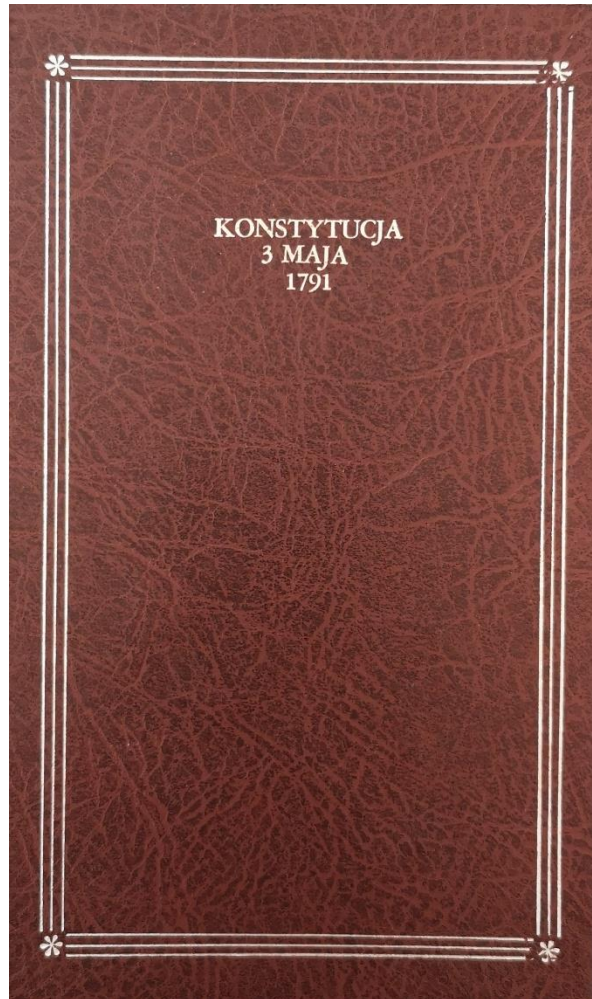
Rok 2021 Rokiem *Konstytucji 3 Maja*

Wolnościowy ustrój Polski, w której suwerenna władza spoczywała w rękach szlacheckiego narodu, a prawo było wyższe nad króla, stanowił długi czas jej wielką siłę atrakcyjną. Dzięki niemu dokonano się dzieło unii i polonizacji szlachty Wielkiego Księstwa Litewskiego i Prus Królewskich. Społeczeństwu szlacheckiemu ustrój ten dawał maksimum swobód i przywilejów; pozwalał, jak pisał Łukasz Opaliński, wieść „życie błogie, któremu nic niepodobna dodać do spotęgowania szczęścia, chyba tylko wiecznotrwałość”.¹

W oczach ogromnej większości szlachty był to ustrój doskonały, jedyny możliwy dla Polaków, którzy za swą zasadniczą cechę uważali przywiązanie do wolności jako najwyższego dobra, nie potrzebowali zatem żadnych udoskonaleń, przeciwnie: każda zmiana i nowość z góry uważane były za rzecz niebezpieczną i złą. *Omnis novitas semper nociva* (Każda nowość zawsze szkodliwa) – głosiła popularna sentencja. Ustrój Rzeczypospolitej zastygał więc w swoich formach, ukształtowanych w XVI wieku, na 200 lat. A w miarę czasu coraz gorzej zdawał egzamin życia. Permanentny konflikt między „majestatem” i „wolnością” skutecznie sparaliżował złożoną w ręce króla władzę wykonawczą, a nie przyczynił się, tak jak stało się w Anglii, do wzmocnienia reprezentacji społeczeństwa – parlamentu, i jego wpływu na sprawowanie tej władzy. Na glebie tego konfliktu wyrosła „pośrednicza” władza ministrów. Ministrowie (przede wszystkim hetmani) mianowani przez króla, ale wskutek dożywotności pełnienia urzędów mało od niego zależni, a również niezależni od sejmu, rekrutujący się niemal wyłącznie spośród magnaterii – wyrażali jej interesy i jej coraz bardziej dominującą pozycję w społeczeństwie szlacheckim. Zbliżoną rolę odgrywał senat, uważany za stan „pośredniczy” między królem a „stanem rycerskim” – szlachtą. Naczelna instytucja Rzeczypospolitej – sejm,

Rok 2021 Rokiem *Konstytucji 3 Maja*

„ZADAWNIONE RZĄDU NASZEGO WADY”

„Prawdziwy i jedyny cel utworzenia nowej formy rządu nie był inny, tylko żeby, ile po ludzku być może, wszyscy narodu polskiego współziomkowie równie byli uczestnikami udziału wolności i ubezpieczenia własności swoich [...]. Przejęci byliśmy do dna dusz naszych bolesnym uciskiem przeszłych klęsk. Przyznaliśmy na koniec wszyscy, że jedyne tych klęsk źródło było w nierządzie i że zatracone to źródło być nie mogło, tylko uchyleniem tych wad rządowych, które dobrym rozkazom skuteczności nie dozwalały, a źle rozkazującym zbytnią moc zostawowały do ucisku mniej możliwych przez obłudę”¹. Te piękne słowa, ukazujące źródła nieszczęść, jakie Polskę trapiły, i wyjaśniające istotę przemian uchwalonych przed rokiem, pochodzą z mowy króla Stanisława Augusta wygłoszonej w kościele Świętego Krzyża w Warszawie podczas wspaniałej uroczystości zorganizowanej 3 maja 1792 r., w pierwszą rocznicę *Ustawy Rządowej*.

Analogiczne źródła upadku Rzeczypospolitej dostrzegali autorzy tekstu Konstytucji 3 Maja. W klarownie i zarazem imponująco lakonicznie napisanej preambule do niej stwierdzili, że Konstytucję uchwalają „poznavszy zadawnione rządu naszego wady” (zob. s. 93).

„Zadawnienie wad” sięgało połowy poprzedniego wieku, a dotyczyło nie tylko ustroju państwowego, lecz różnych dziedzin, w tym obronności kraju, sto-

¹ *Mowa Jego Królewskiej Mości dnia 3 miesiąca maja roku 1792 w kościele Świętego Krzyża miana*, b.m. dr. i r. [1792], nlb.

Rok 2021 Rokiem *Konstytucji 3 Maja*

I. Pierwsze próby

W XV i XVI stuleciu szlachta pozbawiła chłopów i mieszczan większości praw, stając się jedynym stanem uprzywilejowanym w państwie. Uległa zwężeniu ustaloną jeszcze w średniowieczu równowaga społeczna, dzięki której chłop i mieszczanie mogli się bogacić. Przez ponad 300 lat utrzymywały tę równowagę prawa pozwalające stanom nieszlacheckim na rozwijanie inicjatywy gospodarczej, zapewniające im osobne sądownictwo i nietykalność majątkową. W XV w. chłop z płacącego czynsz kmiecia został zmieniony w przypisanego do ziemi póniewolnika, którego podstawowym obowiązkiem była pańszczyzna. Miasta z lokalnych ośrodków rzemiosła i handlu przeobrażone zostały w miejsca, z których czerpali dochody urzędnicy królewscy — starostowie. Miastami już tylko z pozoru rządziły cechy i ławy miejskie, w praktyce o wszystkim decydował starosta. On wyznaczał ceny na wyroby rzemieślnicze oraz określał miary i wagi w handlu, z korzyścią dla kupującej szlachty. Od jego decyzji zależały wyroki, on również rozporządzał sumami z kasy miejskiej. Starostowie dopuszczali się przy tym tak wielkich nadużyć, że

Rok 2021 Rokiem *Konstytucji 3 Maja*

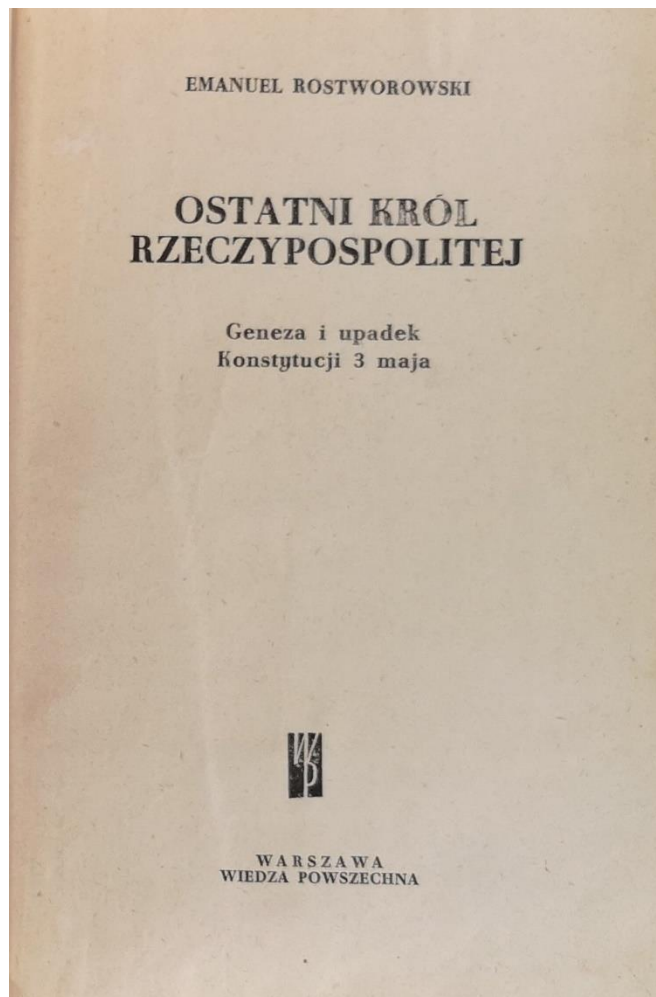
Rozdział V

DZIEŃ 3 MAJA 1791 ROKU

To wszystko, co stało się w Warszawie we wtorek dnia 3 maja 1791 roku, wydaje się od dawna doskonale znane we wszystkich szczegółach. Otóż jest to mniemanie w znacznym stopniu mylne. Zakulisowe działania króla i przywódców stronnictwa patriotycznego, które doprowadziły do uchwalenia Ustawy Rządowej, są znane niewystarczająco. Wydarzenia 3 maja we wczesnych godzinach porannych budzą rozmaite wątpliwości, a cały przebieg historycznej sesji sejmowej nie jest w pełni wyjaśniony, poczynając od sprawy liczebności i działania zabezpieczającego obrady regimentu im. Działyńskich, a w końcu prób kontrakcji ze strony malkontentów.

Jest niewątpliwym faktem, że o świcie dnia 3 maja 1791 roku była obecna w Warszawie tylko mniejszość posłów, co zresztą nie dowodzi, iż przy pełnej frekwencji wynik byłby inny, gdyż okazało się rychło, że ogromna większość nawet nieobecnych 3 maja członków sejmu zdecydowanie popierała nową Ustawę Rządową. Poza diariuszami dnia 3 maja, powstałymi współcześnie (Franciszek Siarczyński), wypadki tego dnia próbował zrekonstruować Walerian Kalinka (nie dokończony tom III *Sejmu Czteroletniego*, Lwów 1888 i Kraków 1896 — w sumie rzecz najcenniejsza), a osobno, nie unikając fantazjowania i czasami myląc fakty, Kazimierz Bartoszewicz w *Konstytucji 3 Maja (Kronika dni kwietniowych i majowych w Warszawie w r. 1791*, Warszawa 1906). Do dzisiaj nikt nie wyzyskał oficjalnego, urzędowego diariusza obrad, znajdującego się w *Archiwum Sejmu Wielkiego*, które wywieziono do Rosji po 1794 roku, a które rząd ZSRR

Rok 2021 Rokiem *Konstytucji 3 Maja*

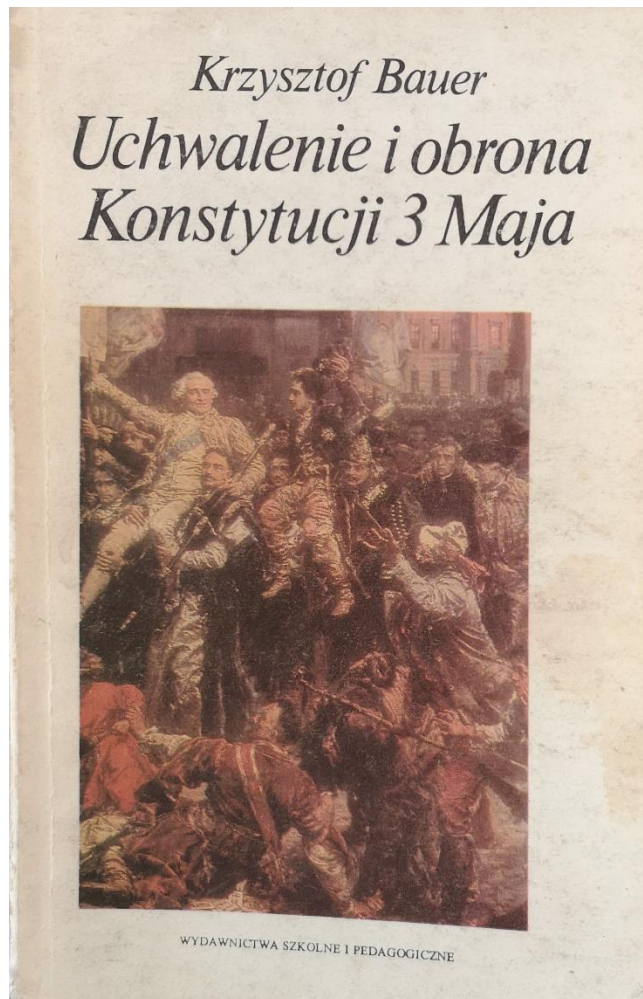
królestwo nie będziemy, ani obierania jakiego składać, ani kształtem wymyślnym wsadzać, a to dlatego, aby wiecznymi czasy i po zejściu naszym wolne obieranie króla wszem stanom koronnym i Wielkiego Księstwa Litewskiego według wszystkich de libera electione [o wolnej elekcji] uczynionych praw i przywilejów in integro [w całości] zostało". A zatem „infantka” był to ciężki orzech do zgryzienia. Próbkę tego, czego można było oczekiwać, dały męczące i jałowe debaty we wrześniu ubiegłego roku. Rzecz była do przeprowadzenia jedynie w drodze rewolucji. Obawiano się zaś, że Branicki może użyć siły i dojdzie do rozlewu krwi.

Nad zabezpieczeniem zamachu stanu czuwał „komitet siedmiu wiernych”. Agenci Kollątaja poruszyli mieszczan, którzy demonstracyjnie wylegli na ulicę. Wojsko pod komendą księcia Józefa Poniatowskiego obstawiło Zamek. Izbę i galerię ciasno wypełnili „arbitrzy” pozyskani dla sprawy. Tłumy wiwatowały na cześć konstytucji, zanim jeszcze zaczęła się sesja. Przebieg posiedzenia został starannie wyreżyserowany. Miano rozpocząć od przeczytania relacji polskich posłów za granicą, przedstawiających krytyczne położenie Rzeczypospolitej i groźbę nowego rozbioru. Jako jedyne źródło ratunku wskaże się konstytucję. Sejm uchwali ją przez aklamację i zaraz zostanie zaprzysiężona. Program ten wykonano, ale nie bez trudności.

Oblicza się, że w dniu 3 maja zebrało się 182 sejmujących, w czym 110 zwolenników *Ustawy Rządowej*, zaś 72 przeciwników. Brak jednak ścisłych danych, bowiem w tym dniu nie odbyło się formalne głosowanie, a wrzawa głuszyła oponentów. Wśród sejmujących było wielu biernych i wahających się, więc dokładne obliczenia są zawodne. Ale choćby nawet ograniczyć liczbę zdeklarowanych zwolenników konstytucji do znanych z imienia 84 sprzyżonych, to mieli oni zdecydowaną przewagę nad około 30 siężonych, to mieli oni zdecydowaną przewagę nad około 30 czynnymi opozycjonistami. Za oponentami stały jednak racje prawne.

Marszałek Małachowski był legalistą i pozwalał wszystkim zabierać głos. Wielogodzinna sesja miała burzliwy przebieg. Suchobrzewski, ów wnioskodawca kwietniowego prawa o miastach, czołgał się po podłodze w roli nowego Rejtana. Włókł za sobą sześciogłębny letniego synka, wykrzykując: „Zabiję własne dziecko tu na miejscu, wśród obrad sejmowych, aby nie dożyło niewoli, którą ten projekt

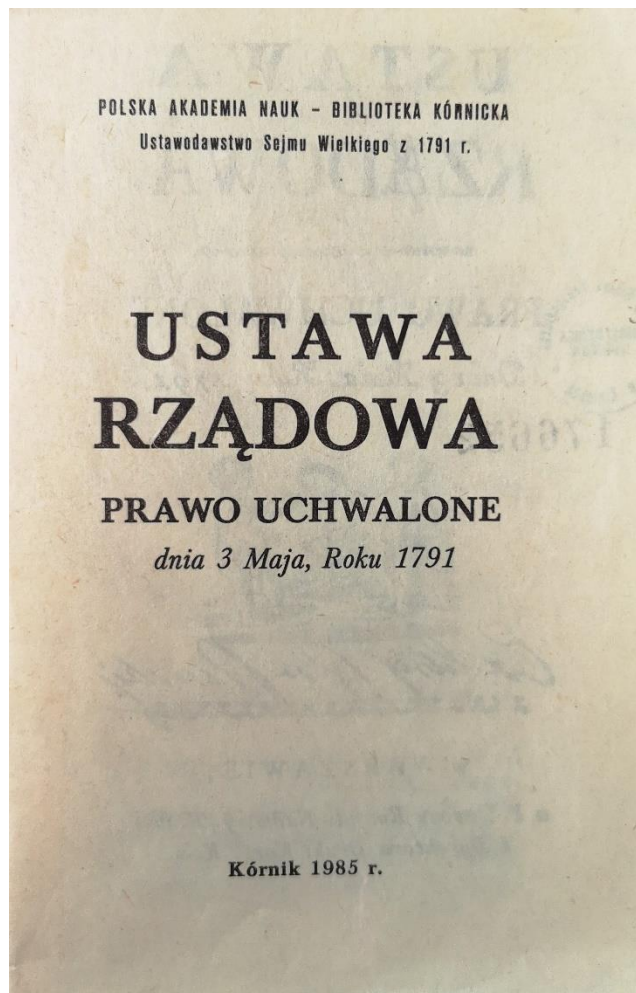
Rok 2021 Rokiem *Konstytucji 3 Maja*

IV. Ustawa Rządowa

Konstytucja 3 Maja uchwalona i zaprzysiężona pod nazwą *Ustawa Rządowa* składała się z jedenastu artykułów. We wstępie prawodawcy oświadczyli, że poznawszy zadawnione wady rządu polskiego i pragnąc wykorzystać porę nadarzającą się do poprawy tegoż i uwolnienia się od haniebnej obcej przemocy, ustanawiają konstytucję winną zabezpieczyć niepodległość Rzeczypospolitej. Religię katolicką ogłoszono jako panującą i pod karą apostazji zabroniono porzucania jej na rzecz innego wyznania. Pierwszeństwo w narodzie zawarowano stanowi szlacheckiemu. Wewnątrz stanu obowiązuje równość, także poza granicami Rzeczypospolitej szlachta polska jest we wszystkim równa cudzoziemskiej (chodziło o tytuły takie, jak: markiz, hrabia w Polsce formalnie nie istniejące). Podstawowym prawem szlacheckim jest wolność oraz bezpieczeństwo osobiste i majątkowe. Prawo o miastach z 18 kwietnia 1791 r. autorzy konstytucji uwzględnili w całej rozciągłości. Lud rolniczy, uznany za główne źródło bogactwa narodowego, przyjęty został pod opiekę prawa i rządu. Sens tej opieki wyrażał się w poddaniu nadzorowi rządowych magistratur umów zawieranych pomiędzy panami a chłopami. Konstytucja pozwalała na zawieranie umów każdemu, również przybyszom z za-

Rok 2021 Rokiem *Konstytucji 3 Maja*

USTAWA RZĄDOWA
W IMIĘ BOGA W TROYCY
ŚWIĘTEY JEDYNEGO.

RZĄ-
DOWA

STANISŁAW AUGUST

z Bożej Łaski i woli Narodu

K R O L P O L S K I,

WIELKI XIAŻĘ LITEWSKI, RUSKI, PRU-
SKI, MAZOWIECKI, ZMUDZKI, KI-
IOWSKI, WOŁYNSKI, PODOLSKI, PO-
DLASKI, INFLANTSKI, SMOLENSKI,
SIEWIERSKI Y CZERNIECHOWSKI,

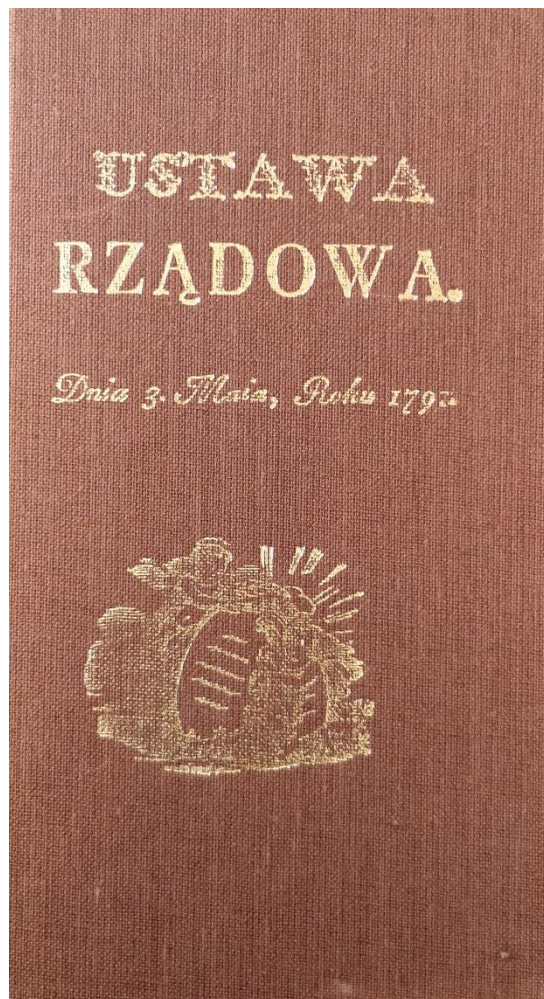
W r a z

Z STANAMI SKONFEDEROWANEMI
w liczbie podwoyney,

NAROD POLSKI REPREZENTUJĄCEMI.

Uznając, iż los Nas wszystkich od
ugruntowania i wydoskonalenia Konsty-
tucyi Narodowej iedynie zawisł, dłu-
gim doświadczeniem poznawszy zada-
wnione Rządu Naszego wady, a chcąc
korzystać z pory, w iakiey się Euro-
A 2

Rok 2021 Rokiem *Konstytucji 3 Maja*

) 8 (

cnocie, Obywatelstwu i honorowi, iey
świętość do szanowania, iey trwałość
do strzeżenia poruczamy, iako iedy-
ną twierdzą Ojczyzny, i swobod na-
szych.

III.

Miasta i Mieszczenie.

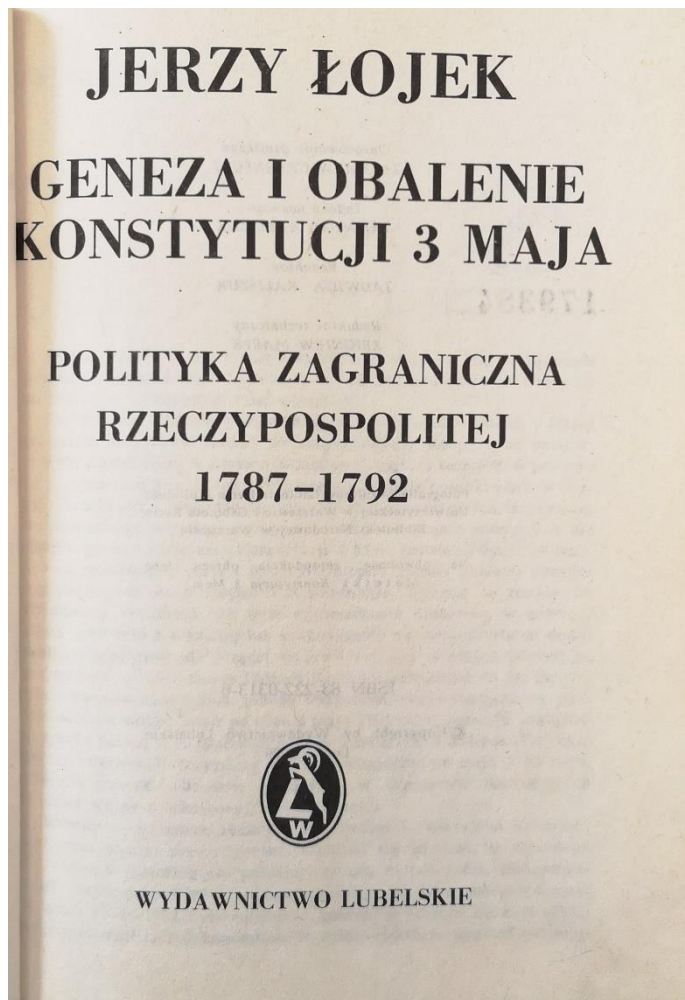
Prawo na teraźniejszym Seymie
zapadłe, pod tytułem: *Miasta Nasze
Królewskie wolne w Państwach Rzpli-
tey*, w zupełności utrzymane mieć
chcemy, i za część niniejszey Konsty-
tucyi deklaruiemy, iako Prawo wol-
ney Szlachcie Polskiej dla bezpie-
czeństwa ich swobod, i całości wpol-
ney Ojczyzny nową, prawdziwą, i
skuteczną dającą siłę.

IV.

Chłopi Włościanie.

Lud Rolniczy, z pod którego ręki
płynie nayobfitsze bogactw Kraiowych
źródło, który nayliczniejszą w
Narodzie stanowi ludność, a zatym

Rok 2021 Rokiem *Konstytucji 3 Maja*

II. Dwór petersburski wobec Polski po 3 maja 1791 roku

W kilka dni po uchwaleniu Ustawy Rządowej Stanisław August pisał do posła polskiego w Paryżu: „Jeszcze tu nie wiemy, jak nasza rewolucja jest wzięta w Wiedniu, Berlinie i Petersburgu, lecz po minie i zachowaniu się Bułhakowa można suponować, że Moskwa nam nie wypowie wojny za rewolucję, jak nie wypowiedziała przed laty 19 królowi szwedzkiemu”³³.

W tym momencie król dobrze zgadywał intencje dworu petersburskiego. Bezpośrednio po otrzymaniu wiadomości o uchwaleniu w Warszawie dnia 3 maja 1791 roku nowej konstytucji Katarzyna II nie podjęła żadnej decyzji w tej sprawie, a przez następnych kilka miesięcy — mimo swojej w zasadzie negatywnej oceny wydarzeń w Polsce — nie była bynajmniej zdecydowana na obalenie siłą nowego ustroju Rzeczypospolitej.

Dochodzimy tutaj do kwestii, która dla naszego tematu ma znaczenie zasadnicze: kiedy zapadła w Petersburgu realna decyzja interwencji zbrojnej w Polsce, która musiała nieuchronnie doprowadzić do nowego rozbioru?

Do roku 1960 sprawa ta nie była przez nikogo badana źródłowo. Żaden z historyków nie poświęcił temu zagadnieniu poważniejszego opracowania. Władysław Smoleński w swoim wysoko cenionym, ale opartym w rzeczy samej na nikłym zasobie źródeł dziele pt. *Ostatni rok Sejmu Wielkiego* (Kraków 1896) ledwo dotknął tego zasadniczego zagadnienia, korzystając głównie z opracowań rosyjskich. Stąd wytworzyła się w naszej historiografii sytuacja szczególna: na temat zagadnienia, którego źródłowo nikt nie zbadał, powstała swoista jednomyślność poglądów. Uznano powszechnie tezę, że dwór petersburski natychmiast po otrzymaniu wiadomości o uchwaleniu Konstytucji 3 Maja podjął decyzję zbrojnej interwencji w Polsce, całkowicie odrzucając ewen-

Rok 2021 Rokiem *Konstytucji 3 Maja*

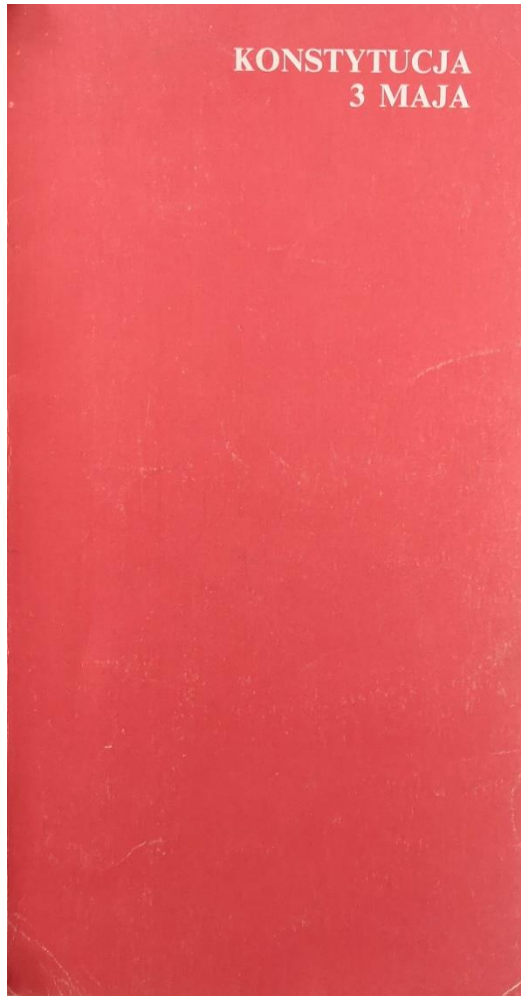

IV. DWÓR AUSTRIACKI WOBEC POLSKI PO 3 MAJA 1791

Ustalenie rzeczywistej polityki dworu wiedeńskiego wobec Rzeczypospolitej i Konstytucji 3 Maja w latach 1791 i 1792, aż do śmierci cesarza Leopolda II, jest wielkim odkryciem Waleriana Kalinki, które zmieniło całkowicie perspektywę historyczną, w jakiej widzimy od tego czasu szanse dziejowe nowej Ustawy Rządowej i nowego systemu politycznego Polski, stworzonego przez Sejm Czteroletni. Do czasów wystąpienia Kalinki (lata siedemdziesiąte XIX w.) panowało bowiem mniemanie, że wszystkie trzy dwory zaborcze zajęły wobec dzieła 3 maja stanowisko nieprzychylnie, co prawda o różnym nasileniu, od jawnej nieprzychylności Petersburga, poprzez skrywaną niechęć Berlina, aż do umiarkowanej niezyczliwości Wiednia. W tej sytuacji zdawało się oczywiste, że Konstytucja 3 Maja żadnych szans przetrwania w ogóle nie miała. Rzeczywiste zabiegi dyplomatyczne dworu wiedeńskiego z roku 1791 pozostawały w głębokim utajeniu. W Polsce pamiętano natomiast o słowach kanclerza Kaunitza, wyrzeczonych dnia 6 czerwca 1792 roku w odpowiedzi na notę polską, w której rząd warszawski prosił o przyjazną interwencję w Petersburgu dla ocalenia Konstytucji 3 Maja: „Nie pojmuję, co mogło wzbudzić mniemanie w Polakach, jakoby dwór wiedeński miał ujmować się za nową konstytucją. Nie tylko żaden traktat nas do tego nie obowiązuje, ale wiadomo, jakieśmy unikali wobec Rzeczypospolitej wszelkiej urzędowej eksplikacji, która by mogła być wzięta za nasze bezpośrednie do sprawy wmiśnięcie się”⁷⁵. Słowa te wzięte zostały przez niektórych XIX-wiecznych historyków polskich za dobrą monetę i dowód, że istotnie dwór austriacki nie był skłonny do udzielania Polsce żadnej pomocy dyplomatycznej. Tak było istotnie, ale dopiero od maja 1792 roku. Usilne zabiegi dworu habsburskiego, zmierzające do spowodowania międzynarodowego uznania przez mocarstwa (a przede wszystkim Rosję) nowej konstytucji i zarazem nienaruszalności terytorialnej Rzeczypospolitej, które podejmowano od maja 1791 roku do chwili śmierci cesarza Leopolda II (1 III 1792), pozostawały nieznanymi.

Dopiero Kalinka, dzięki pomocy dyrektora archiwum cesarskiego w Wiedniu, wybitnego historyka Alfreda von Arnetha, dotarł wreszcie do dokumentów, wyjaśniających politykę dworu wiedeńskiego wobec Polski w roku 1791 i wyniki swoich badań opublikował na łamach miesięcznika

Rok 2021 Rokiem *Konstytucji 3 Maja*

Wielkość *Ustawy Rządowej* nie wynika z jej literalnej treści, z żadnego z jej konkretnych postanowień, ale z wielkości całej koncepcji politycznej, ukształtowanej przez przywódców stronnictwa patriotycznego w latach 1788-1791, którzy podjęli dzieło reformy mimo nieprzezwycięzalnych (zdawało się) trudności wewnętrznych i zewnętrznych, w imię naprawy Rzeczypospolitej wbrew obcej gwarancji. Istotna wielkość *Konstytucji 3 Maja* polega nie na wartości prawno-ustrojowej jej tekstu, ale na całym sensie politycznym jej genezy i okoliczności powstania, na wysiłku niepodległościowym Sejmu Czteroletniego.

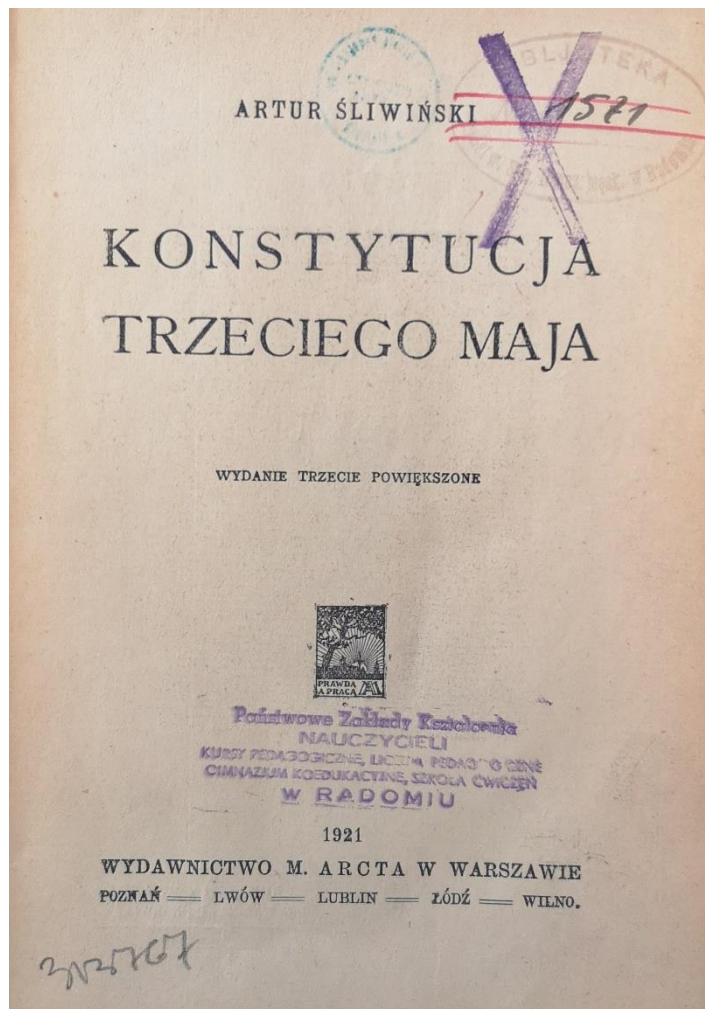
Obalenie *Konstytucji 3 Maja*

Konstytucja 3 Maja została przyjęta przez ogół społeczeństwa polskiego (mowa oczywiście o świadomej politycznie części tego społeczeństwa) zdecydowanie pozytywnie, a opozycja antykonstytucyjna była ograniczona do środowisk stosunkowo nikłych, chociaż bardzo aktywnych politycznie i wręcz krzykliwych. Na czele sił zdecydowanych obalić dzieło 3 maja stanęli dwaj malkontenci: najbogatszy magnat Rzeczypospolitej, generał artylerii koronnej Stanisław Szczęsny Potocki oraz hetman polny koronny Seweryn Rzewuski, zdolny publicysta i demagog; wraz z niewielką grupą swoich zwolenników od wielu miesięcy przebywali obaj w Wiedniu. Późniejszy ich współnik w akcji antykonstytucyjnej, hetman wielki koronny Franciszek Ksawery Branicki, przebywający w Warszawie, zachował postawę dwuznaczną. Przyjął nawet zaproszenie królewskie do udziału w Straży Praw jako minister wojny, a dopiero po dziesięciu miesiącach miał przystąpić otwarcie do obozu antykonstytucyjnego.

Dnia 14 maja 1791 r. Szczęsny Potocki wysłał z Wiednia obszerny list do byłego faworyta Katarzyny II, teraz najbardziej wpływowej osobistości politycznej Rosji, wodza naczelnego w wojnie z Turcją — księcia Grzegorza Potemkina. Upraszał o pomoc Rosji w zbrojnym obaleniu dzieła 3 maja i w przywróceniu ustroju zgodnego z gwarancją 1775 r.

Potemkin podjął próby skłonienia Katarzyny II do

Rok 2021 Rokiem *Konstytucji 3 Maja*

I.

UPADEK RZECZYPOSPOLITEJ.

Potężnym państwem była niegdyś Rzeczpospolita Polska...

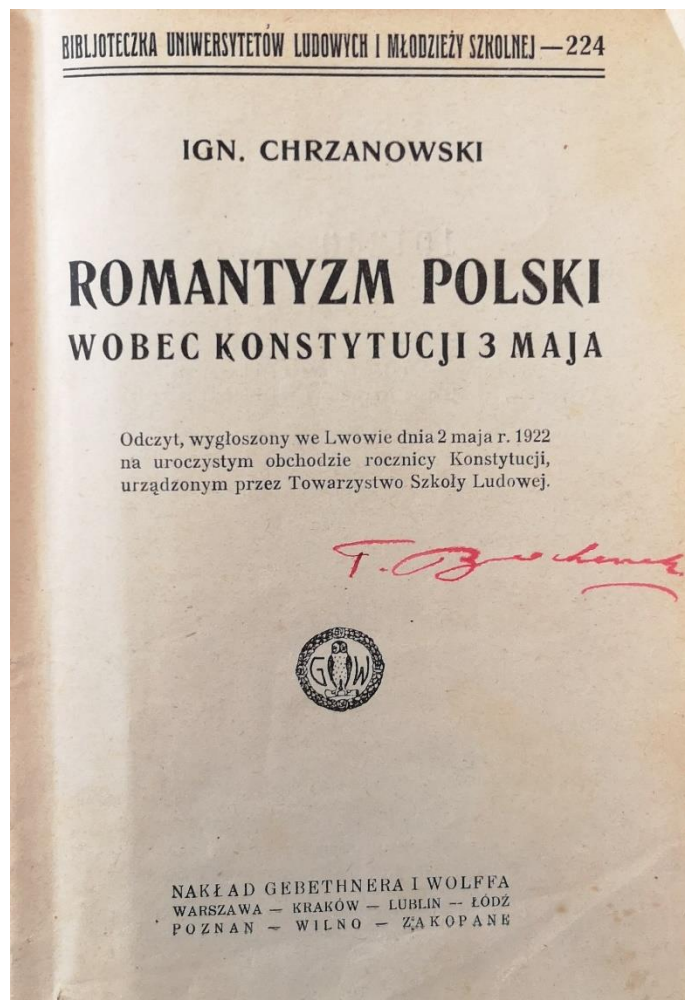
Na olbrzymich przestrzeniach, bo od morza Bałtyckiego aż po morze Czarne, ciągnęło się jej władztwo, a żelazne ramię polskie przez długie wieki dzielnie zasłaniało rozległe obszary przed zdobywcami zakusami sąsiadów. W latach swej chwały szeroko słynęła Polska dostatkami i bogactwem, względnością dla ludów, na ziemiach jej zamieszkałych, wielkimi imionami na wszystkich polach pracy cywilizacyjnej, wreszcie niezrównanem męstwem, którego przejawy na niezliczonych polach bitew w całym świecie budziły podziw, szacunek i grozę.

Ale od połowy XVII stulecia monumentalny gmach Rzeczypospolitej zaczął chwiać się i pękać. Zmniejszyło się znaczenie mocarstwowe Polski, upadło w oczach Europy jej dostojenie, — i cień przesłonił słońce jej promiennej sławy.

Dwie przyczyny złożyły się na to.

Jedna wypływała z układu stosunków między państwowych w Europie, druga tkwiła w wadach urządzeń wewnętrznych, które rozsadzały ściany ojczywego domu i coraz bardziej rozluźniały wszystkie jego wiązania.

Rok 2021 Rokiem *Konstytucji 3 Maja*

I. Romantyzm polski, jako spadkobierca Konstytucji 3 maja

«Ostatnią wolą konającej ojczyzny» nazwał Konstytucję 3 Maja Kołłątaj. Mickiewicz wyraził myśl tę samą, mówiąc, że Konstytucja jest «prawem żywym, zakorzenionem w przeszłości, mającym się rozwinąć w przyszłość»; albowiem «to prawo nie wypadło z głowy pojedynczego mędrka, z ust kilku rozprawiaczy, ale wyjęte było z serca wielkiej masy; nie czerni się tylko na papierze, ale żyje dotąd w pamięci, w życzeniach pokoleń». Jakież to życzenia? Odpowiada Mickiewicz: «wojna ze wszystkimi ciemnizyćielami Polski», «propaganda wolności», dająca «się czuć w duchu Konstytucji» i «pełność praw obywatelskich» dla wszystkich warstw narodu.

Dzisiaj te trzy życzenia bądź już się spełniły, bądź się spełniają i spełniać się będą. Pomimo to do dziś dnia nie straciła swojej mądrości rada Mickiewicza: «Skoro wypadki wyzwą do działania naród polski, komu Opatrzność pozwoli mieć wpływ na losy jego, niech ten szczęśliwy człowiek zajrzy jeszcze w Konstytucję 3 maja: może w niej więcej niż my wyczyta».

Rok 2021 Rokiem *Konstytucji 3 Maja*

Podsumowanie

Przystąpienie króla do targowicy zakończyło wojnę wprawdzie przegrywaną, ale nie rozstrzygniętą do końca. Działania ustały, kiedy przed stroną polską zarysowały się przesłanki do bardziej pomyślnej ich kontynuacji. Siły obronne Rzeczypospolitej nie zmalały w wyniku wojny, lecz wzrosły. Pod koniec lipca 1792 r. sięgały 70 tys. ludzi i 187 dział polowych. Zużyto zaledwie czwartą część prochu z arsenału warszawskiego. Zaopatrzenie w amunicję poprawiło się, np. armia litewska w momencie kapitulacji posiadała po 185 ładunków na działo. Wojsko otrzymało żołd i gaże za sierpień, a w kasach pozostały jeszcze pieniądze. W armii koronnej po wypłatach sierpniowych zostało 686 tys. złp., co było kwotą niewielką w razie kontynuowania wojny, ale z drugiej strony ogólny koszt związany z działaniami wojsk koronnych zamknął się sumą ponad 250 tys. złp. Jeśli podejść do zagadnienia czysto statystycznie, to remanent kasowy po wypłaceniu należności armii koronnej wystarczał jeszcze na prowadzenie wojny przez 20 dni. W dalszym ciągu rwało się zaopatrzenie w żywność, nie poprawiło się wyposażenie w namioty. Znaczne braki występowały w obuwiu, połowa wojska była boso.

Pozycje wykorzystane w prezentacji stanowią niewielką część zasobów Biblioteki Uniwersyteckiej Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, dotyczących *Konstytucji 3 maja*:

200 lat Konstytucji 3 Maja w życiu narodu i Kościoła / Józef Krasiński. Sandomierz : Wydawnictwo Diecezjalne, 1991. - 31, [1] s. ; 16 cm.

Geneza i obalenie Konstytucji 3 Maja : polityka zagraniczna Rzeczypospolitej 1787-1792 / Jerzy Łojek. Lublin : Wydaw. Lubelskie, 1986. - 558 s., [24] s. tabl. : il. ; 21 cm.

Konstytucja 3 Maja / oprac. Jerzy Łojek. - Wyd. 3. Lublin : Wydawnictwo Lubelskie, 1989. - 83, [1] s., [4] s. tabl. ; 22 cm.

Konstytucja 3 Maja / Jerzy Michalski. Warszawa : Zamek Królewski, 1985. - 66 s., XVI s. tabl. ; 21 cm.

Konstytucja 3 Maja : kronika dni kwietniowych i majowych w Warszawie w roku 1791 / Kazimierz Bartoszewicz. Warszawa : Wydawnictwo Epoka, 1989. - 221, [3] s. : il. ; 17 cm. - (Seria z Orłem)

Konstytucja 3 maja 1791. Statut Zgromadzenia Przyjaciół Konstytucji / oprac. Jerzy Kowecki. - Wyd. 4 zm. Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1991. - 147, [4] s. : il. ; 20 cm.

Konstytucja Trzeciego Maja / Artur Sliwiński. - Wyd. 3 powiększone. Warszawa [etc.] : Wydawnictwo M. Arcta, 1921 (Warszawa : Drukarnia M. Arcta). - 99 s. : il. ; 21 cm.

Ku naprawie Rzeczypospolitej : Konstytucja 3 Maja / Jerzy Łojek. Warszawa : Interpress, 1988. - 213, [3] s., [48] s. tabl., [2] s. tabl. złoż. ; 20 cm.

Matejko : obrazy olejne : katalog / pod red. i ze wstępem Krystyny Sroczyńskiej ; aut. Jurij Birjułow [et al.] ; Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk. Warszawa : "Arkady", 1993. -- 294, [2] s. : fot., portr. ; 31 cm.

Ostatni król Rzeczypospolitej : geneza i upadek Konstytucji 3 maja / Emanuel Rostworowski. Warszawa : Wiedza Powszechna, 1966. - 347, [1] s., [30] s. tabl. : err. ; 21 cm. - (Biblioteka Wiedzy Historycznej. Historia Polski, ISSN 1895-0752)

Romantyzm polski wobec Konstytucji 3 Maja : odczyt, wygłoszony we Lwowie dnia 2 maja r. 1922 na uroczystym obchodzie rocznicy Konstytucji urządzonym przez Towarzystwo Szkoły Ludowej / Ign. Chrzanowski. Warszawa : nakł. Gebethnera i Wolffa, 1925. - [2], 40 s. ; 19 cm. - (Biblioteczka Uniwersytetów Ludowych i Młodzieży Szkolnej; 224)

Uchwalenie i obrona Konstytucji 3 Maja / Krzysztof Bauer. Warszawa : Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1991. - 271, [1] s. : fot., portr. ; 20 cm. - (Szkice z Dziejów Polski)

Upadek Konstytucji 3 Maja : studium historyczne / Jerzy Łojek ; Polska Akademia Nauk. Instytut Badan Literackich. Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1976. - 321 s., [16] s. faks. : err. ; 24 cm.

Ustawa rządowa : prawo uchwalone dnia 3 maja, roku 1791 / Polska Akademia Nauk. Biblioteka Kórnicka. Kornik : Polska Akademia Nauk. Biblioteka Kórnicka, 1985. - 32, [4] s. ; 16 cm. - (Ustawodawstwo Sejmu Wielkiego z 1791 r.; z. 1)

Ustawa rządowa : prawo uchwalone dnia 3 maja, roku 1791. Warszawa : Zamek Królewski, 1991. - 36 s. ; 17 cm.

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach
Biblioteka Uniwersytecka
Oddział Nauki, Dydaktyki i Wydawnictw
Magdalena Antoniak

